

Quo vadis Eurazjo?

**W poszukiwaniu nowych
dróg partnerstwa**

Redakcja naukowa

Bartosz Hordecki, Anna Jach

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa
Poznań 2020

Rozdział 15.

KRZYSZTOF FEDOROWICZ

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: 0000-0001-7043-1955

System wyborczy Armenii w procesie transformacji ustrojowej – doświadczenia obszaru poradzieckiego

Powstałe po rozpadzie ZSRR państwa poradzieckie już prawie trzydzieści lat funkcjonują na arenie międzynarodowej jako samodzielne podmioty. Byłe republiki dawnego imperium znajdują się w bardzo różnych miejscach transformacji ustrojowej. Część z nich zaliczana jest do grona demokracji, zarówno skonsolidowanych, jak i nieskonsolidowanych, inne z kolei uznawane są za przykłady skonsolidowanych i nieskonsolidowanych autorytaryzmów. Niektóre natomiast znajdują się w fazie przejściowej i są traktowane jako reżimy hybrydowe. Zdecydowana większość do dnia dzisiejszego boryka się z wieloma problemami związanymi z przejściem do nowej rzeczywistości społeczno-politycznej.

Demokracja, będąca celem początkowo nadrzędnym, szybko stała się pełną sprzecznością skomplikowaną rzeczywistością. Inaczej wyglądała w teorii jako obiekt pożądania, z kolei zupełnie inne formy przybierała w bezpośrednim funkcjonowaniu. Po krótkim okresie euforii i radości z odrzucenia dotychczasowych ograniczeń ideologicznych, z całą siłą ujawniły się „zamrożone” do tej pory konflikty etniczne, geopolityczne uwarunkowania, regionalne tradycje i chęć odreagowania za lata zniewolenia (Wolff-Powęska, 1998, s. 12–14). Poradziecka rzeczywistość okazała się nieprzystawalna do dotychczasowych wzorców transformacji, a jej efekty wskazały, że wcale nie musi być procesem jednoliniowym prowadzącym do realizacji zunifikowanego modelu demokracji. Skomplikowane uwarunkowania polityczno-społeczne, kwestie etniczno-narodowościowe, zaszłości historyczne, konflikty zbrojne i konieczność kształtowania instytucji państwowych praktycznie od podstaw bez możliwości odwołania się do własnej przeszłości sprawiły, że efektem dotychczasowej transformacji ustrojowej obszaru poradzieckiego są w większości różne modele demokracji narodowej preferujące silną prezydenturę o charakterze autorytarnym. W większości państw poradzieckich proces transformacji ustrojowej często ma charakter permanentny, dowodząc istotnych trudności w kształtowaniu nowych rozwiązań ustrojowych lub świadcząc o braku możliwości lub chęci osiągnięcia przełomu i konsolidacji systemu (Carothers, 2002, s. 6–20).

Armenia jest państwem, które mimo dwudziestu pięciu lat transformacji ustrojowej nie doprowadziło do ukształtowania się skonsolidowanego systemu politycznego. System charakteryzuje się dużą niestabilnością, podatnością na wstrząsy i działanie sił sprzeciwu. W rezultacie dotychczasowego procesu transformacji ustrojowej system polityczny Armenii znajduje się w stanie tzw. permanentnej transformacji i posiada ce-

chy reżimu hybrydowego. System polityczny Armenii posiada obecnie cechy zarówno demokracji, jak i autorytaryzmu w taki sposób, że żaden z typów idealnych nie jest dominującym. Proces przemian ustrojowych ma charakter nieustanny, bez możliwości określenia obecnie szans na jego ewolucję w jakimkolwiek kierunku (Fedorowicz, 2017, s. 404). Na obszarze Kaukazu Południowego niestabilność systemów politycznych wynika głównie z głębokiej polaryzacji elit i konfliktów zbrojnych. W przypadku Armenii kwestią fundamentalną jest konflikt zbrojny wokół przynależności Górskiego Karabachu. Ta kwestia stała się głównym źródłem legitymizacji nowych elit, a kształtowanie się nowego państwa i budowa jego instytucji dokonywała się równocześnie z mobilizacją sił zbrojnych do walki o sporne terytoria. Tym samym czynnik wojskowy i struktury militarne stały się jednym z najważniejszych fundamentów armeńskiej państwowości, ale także przyczyną permanentnej niestabilności wszystkich elementów systemu politycznego (Искандарян, 2011, s. 19–28).

W tej najmniejszej republice byłego ZSRR kształtowanie rozwiązań konstytucyjnych, czyli fundamentów państwa, do dnia dzisiejszego charakteryzuje się dużą zmiennością i niestabilnością. W ciągu dwudziestu pięciu lat od momentu uchwalenia konstytucji w 1995 roku miały miejsce dwie gruntowne nowelizacje ustawy zasadniczej, które skutkowały radykalną zmianą formy rządów, od systemu prezydenckiego do parlamentarnego. Tym samym proces konsolidacji ustroju konstytucyjnego w Armenii nadal trwa i znajduje się na etapie poszukiwania właściwych rozwiązań ustrojowych.

Przykładem dużej niestabilności i zmienności jest system wyborczy Armenii. Zgodnie z powszechną tezą, system wyborczy jest najbardziej podatnym na manipulację i zmiany elementem systemu politycznego. System wyborczy w dużej mierze determinuje mechanizm funkcjonowania praktycznie całego systemu politycznego, gdyż bezpośrednio rozstrzyga o stopniu proporcjonalności i dysproporcjonalności wyborów, co jest miernikiem stopnia deformacji woli społeczeństwa wyrażonej w wyborach. Przyczynia się też do tego, ile partii politycznych znajdzie się w parlamencie i tym samym pośrednio oddziałuje na kształt systemu partyjnego. Każda zmiana systemu wyborczego w mniejszym lub większym stopniu może doprowadzić do modyfikacji dotychczasowych mechanizmów i procesów zachodzących wewnątrz systemu politycznego (Michalak, 2008, s. 44–45). Dlatego kwestia wyboru odpowiedniego systemu wyborczego i jego stabilność jest tak ważna w procesie kształtowania demokratycznego systemu politycznego, szczególnie wśród państw dopiero wkraczających na ścieżkę demokratycznych zmian. Zły dobór systemu wyborczego, jego niestabilność, częste zmiany, modyfikacje determinowane potrzebą zachowania stanu posiadania przez dotychczasowe elity może przyczynić się do pojawienia się braku możliwości alternacji władzy i w konsekwencji do przedłużenia się okresu przejściowego a nawet do nawrotu do autorytaryzmu (Antoszewski, 2014, s. 9–10).

Giovanni Sartori określa system wyborczy jako najbardziej specyficzny instrument manipulacyjny polityki wpływający na *spectrum* reprezentacji i system partyjny. Daje tym samym do zrozumienia, że wyniki wyborów nie zawsze mogą wiernie odzwierciedlać istniejące nastroje w społeczeństwie. Uważa on, że reguły wyborcze mogą być częstszym obiektem manipulacji niż inne elementy systemu politycznego. Jego zdaniem wybory wcale nie wcielają określonej linii politycznej w życie, lecz przesądają jedynie, kto będzie tę linię realizował. Nie rozstrzygają o jej treści, lecz wskazu-

ją podmioty ją kształtujące. Ponadto ujawniają jedynie, jakie są wstępne preferencje niektórych obywateli spośród kandydatów ubiegających się o urząd (Sartori, 1994, s. 142–143). Wybory odgrywają także istotną rolę w procesie kształtowania i konsolidacji systemu politycznego. Nie tylko umożliwiają obywatelom dokonywanie pewnego wyboru elit i projektów politycznych, ale także stawiają dotychczas rządzącą elitę wobec możliwości zastąpienia jej przez inną elitę. Tym samym jednym z najważniejszych elementów wyborów jest sam mechanizm wyborczy umożliwiający ograniczanie władzy elity rządzącej. Wybory powodują, że elity mają świadomość tymczasowości sprawowanej władzy i możliwości oceny ich działania przez społeczeństwo. Z kolei dla obywateli wybory są gwarancją, iż mogą oni zastąpić rządzące elity innymi, które tak jak poprzednicy będą ponosić odpowiedzialność za swoje działania (Etzioni-Halevy, Śpiewak, 2005, s. 121).

W literaturze politologicznej powszechna jest teza o przełomowym znaczeniu pierwszych wolnych i demokratycznych wyborów po upadku autorytarnego reżimu. Wybory takie określa się mianem założycielskich lub konstytuujących. Andrzej Antoszewski w kontekście pierwszych demokratycznych wyborów mówi o wydarzeniach krytycznych, a same wybory określa mianem „wyborów otwierających”.

W zdecydowanej większości państw postkomunistycznych w parlamentarnych elekcjach w latach 1989–1991 udział wzięła zorganizowana opozycja, a same wybory były zróżnicowane pod względem systemów wyborczych, terminów, poziomu zorganizowania poszczególnych sił politycznych i wyników. Jednak najistotniejszym elementem tych „pierwszych” wyborów był ich rezultat, który miał ogromne znaczenie dla kierunku dalszych przemian. Najczęściej zwycięzcą tych wyborów był szeroko pojmowany „obóz demokratycznej opozycji” w postaci zorganizowanego ruchu antykomunistycznego, lub koalicji, partii politycznych czy też w formie szerokiej reprezentacji kandydatów niezależnych (Antoszewski, 2014, s. 9–10). Należy jednak zwrócić uwagę, że kwestia tzw. wyborów otwierających dotyczy głównie państw, w których najpierw doszło do obalenia starych reżimów, a potem do wolnych wyborów.

W niektórych państwach okazało się, że wybór systemu wyborczego w pierwszej fazie demokracji został zakwestionowany i radykalnie zmieniony już podczas następnej elekcji. Niemiecki politolog Dieter Nohlen i chorwacka politolog Mirjana Kaspović w połowie lat 90. XX wieku doszli do wspólnego wniosku, iż w kwestii tzw. wyborów otwierających możemy mówić o nowym zjawisku polegającym na podziale wyborów organizowanych w pierwszej fazie demokracji na przedzałożycielskie (przedkonstytuujące) i założycielskie (konstytuujące). Określenie wyborów przedzałożycielskich powstało przede wszystkim na określenie pierwszych wolnych wyborów w byłych republikach ZSRR oraz państw powstałych w wyniku rozpadu byłej Jugosławii.

Argumentują oni, iż w tych republikach najpierw doszło do wolnych wyborów a później w wyniku ich konsekwencji do proklamowania niepodległości i budowy nowych państw narodowych. Zwracają oni również uwagę, że w przeważającej części państw poradzieckich i b. Jugosławii w wyborach przedzałożycielskich i założycielskich stosowane były zdecydowanie odmienne formuły wyborcze (Nohlen, 2004, s. 222). Typowym przykładem jest Armenia, gdzie pierwsze wybory przedzałożycielskie odbywały się w formule większościowej, co było pozostałością po dawnym systemie i próbą (z reguły nieudaną) utrzymania choćby części władzy przez siły komu-

nistyczne. Natomiast kolejne elekcje charakteryzowały się już radykalnymi zmianami w ordynacji wyborczej.

Pierwsze wolne, demokratyczne i wielopartyjne wybory do parlamentu Armenii odbyły się na przełomie maja i czerwca 1990 roku jeszcze w ramach istniejącego ZSRR. Na podstawie uchwalonej 13 lutego 1990 roku ustawy „O wyborach deputowanych Armeńskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej” odbyły się wybory do Rady Najwyższej ASRR liczącej 260 deputowanych (Куртов, Кожокин, 1998, s. 11). Wybory zostały przeprowadzone, tak jak w całym ZSRR, w dwóch etapach (20 maja i 3 czerwca 1990 roku) w oparciu o zasadę większościowego systemu wyborczego. Aby uzyskać mandat w pierwszej turze należało otrzymać 50% + 1 głosów. Jeżeli żaden z kandydatów nie otrzymał takiego poparcia, po dwóch tygodniach odbywała się druga tura, w której do zwycięstwa wystarczyła tzw. większość względna. Znacznie została poszerzona lista podmiotów uprawnionych do zgłaszania kandydatów. Nastąpiło odejście od monopolu partii komunistycznej w zgłaszaniu kandydatów i przyznano to prawo także innym ugrupowaniom oraz niezrzeszonym wyborcom, co doprowadziło do pojawienia się wielu kandydatów niezależnych (Czajowski, Baluk, 2007, s. 174–175).

Prawdziwa rywalizacja miała miejsce między dwoma dużymi ugrupowaniami, Komunistyczną Partią Armenii (KPA) oraz Armeńskim Ruchem Ogólnonarodowym (ARO) będącym szeroko pojętą koalicją ugrupowań narodowo-antykomunistycznych. Armeński Ruch Ogólnonarodowy był w 1990 roku główną polityczną siłą w Armenii i w pierwszych wolnych oraz demokratycznych wyborach parlamentarnych uzyskał około 36% głosów, dzięki czemu w parlamencie odgrywał kluczową rolę, a większość jego przedstawicieli weszła w skład prezydium Rady Najwyższej i objęła najwyższe stanowiska w państwie. Lider Lewon Ter-Petrosjan został przewodniczącym parlamentu (rok później został wybrany prezydentem Armenii), a jego najbliższy współpracownik, Wazgen Manukian został premierem (Masih, Krikorian, 2005, s. 37). To z ich inicjatywy doszło do referendum niepodległościowego i w konsekwencji jego wyników, do ogłoszenia niepodległości Armenii w 1991 roku. Niepodległość i kształtowanie fundamentów państwa stało się zasługą politycznych przedstawicieli Armeńskiego Ruchu Ogólnonarodowego, którzy znaleźli się w parlamencie w wyniku przedzałożycielskich wyborów parlamentarnych w Armenii w 1990 roku. Tym samym spełniły one fundamentalną rolę w procesie kształtowania niepodległego państwa armeńskiego i przyszłego kształtu jego systemu politycznego. Niepodległa Armenia powstała dzięki wynikom wyborów przedkonstituujących, które zakończyły się sukcesem zjednoczonej opozycji opierającej swój program na hasłach uzyskania niepodległości (Abrahamian, 2006, s. 241).

Po proklamowaniu niepodległości we wrześniu 1991 roku powstała konieczność prawnego uregulowania kwestii wyborczych. Trwało to bardzo długo, gdyż jeszcze na początku 1995 roku w Armenii nie było nowej konstytucji ani kodeksu wyborczego, które określałyby nie tylko podstawowe reguły, ale także kalendarz wyborczy planowanych wyborów parlamentarnych i prezydenckich. Partyjni liderzy nie dysponowali podstawowymi informacjami o zbliżającym się procesie wyborczym. Miało to negatywne skutki logistyczno-organizacyjne, gdyż uniemożliwiało planowanie przyszłych działań i opracowanie strategii wyborczej. Nie wiedziano nawet kiedy rozpocząć kampanię wyborczą i w jaki sposób ją prowadzić. Przede wszystkim wynikało to z prze-

dłużających się prac w parlamencie nad kształtem przyszłej konstytucji, która miała te kwestie regulować. Spory dotyczące ustrojowego kształtu państwa przyczyniały się do znacznego opóźnienia regulacji kwestii wyborczych.

Dopiero w marcu 1995 roku Rada Najwyższa Armenii przyjęła Ustawę konstytucyjną Republiki Armenii (nie była to konstytucja, a jedynie nazwa ustawy mająca podkreślić jej doniosłość), w której uregulowano jedynie podstawowe kwestie związane z wyborami. Na mocy tej ustawy dokonano zmiany nazwy parlamentu z Rady Najwyższej na Zgromadzenie Narodowe Armenii i ustalono czas pełnomocnictw na 4 lata (do tego momentu było 5 lat). Podjęto decyzję, że zmniejszony zostanie skład parlamentu z 260 do 190 deputowanych, którzy będą wybierani w systemie mieszanym. 150 deputowanych będzie wybieranych w systemie większościowym z jednomandatowych okręgów wyborczych, a pozostałych 40 w systemie proporcjonalnym z list partyjnych z jednego okręgu wyborczego, którym będzie cała Armenia. Wprowadzono także 5% próg wyborczy dla partii biorących udział w wyborach w systemie proporcjonalnym. Wspomniane regulacje dotyczyły wyłącznie trybu przeprowadzenia wyborów parlamentarnych i miały charakter tymczasowy, wynikający z potrzeby chwili i konieczności przeprowadzenia wyborów w 1995 roku. Zakładano, że kwestie te zostaną całościowo uregulowane po przyjęciu nowej konstytucji (Куртов, Кожокин, 1998, s. 18–19).

Wybory parlamentarne w 1995 roku w Armenii były wyborami konstytuującymi, ponieważ wprowadzały nowe zasady ich przeprowadzania i potwierdzały tezę Dietera Nohlena i Mirjany Kaspowić o zastosowaniu zdecydowanie odmiennych formuł wyborczych w wyborach przedzałożycielskich i konstytuujących. Wybory konstytuujące z 1995 roku z jednej strony, doprowadziły do dużego rozdrobnienia politycznego w parlamencie, ale z drugiej strony, dały możliwość uzyskania parlamentarnej reprezentacji sporej ilości nowych partii i ugrupowań, jakie pojawiły się na armeńskiej scenie politycznej (Fedorowicz, 2017, s. 292).

Dość zaskakującym przykładem radykalnych zmian elementów systemu wyborczego, była w przypadku Armenii decyzja o istotnym zmniejszeniu liczby deputowanych o 50%, z 260 do 131 w bardzo krótkim przedziale czasowym. Na początku 1995 roku Rada Najwyższa liczyła 260 deputowanych. Już w marcu 1995 roku uchwalona ustawa konstytucyjna zmniejszyła liczbę deputowanych do 190. Z kolei przyjęta w referendum kilka miesięcy później w lipcu 1995 roku konstytucja w art. 63 ponownie zmniejszyła liczbę deputowanych do 131 (zapis ten dotyczył Zgromadzenia Narodowego wybieranego od 1999 roku) (Sagan, Serzhanova, 2004, s. 60). Utrzymując jednoizbową strukturę parlamentu, ustalono, że 56 deputowanych miało być wybieranych w systemie proporcjonalnym w jednym ogólnokrajowym okręgu wyborczym spośród kandydatów na partyjnych listach wyborczych, a 75 deputowanych w systemie większościowym w jednomandatowych okręgach wyborczych (Nieczuja-Ostrowski, 2001, s. 99–103).

Dokonując analizy zmian w prawie wyborczym Armenii należy wyraźnie podkreślić, iż w połowie lat 90. XX wieku polityczne elity były przekonane o konieczności modyfikacji rozwiązań wyborczych z czasów ZSRR i tym samym choćby częściowej rezygnacji z formuły większościowej. Mamy tutaj wyraźnie do czynienia z chęcią zmiany tych regulacji i próbą ukształtowania formuły najbardziej zbliżonej do ideału, czyli systemu mieszanego.

Przeprowadzone w 1995 roku wybory parlamentarne w Armenii ujawniły nagłą potrzebę formalno-prawnego uregulowania kwestii wyborczych w jednym akcie prawnym. Armeński ustawodawca postanowił umieścić źródła prawa wyborczego w jednolitym akcie prawnym, którym jest Kodeks prawa wyborczego uchwalony 5 lutego 1999 roku (*Избирательный*, 1999). Przyjęty kodeks prawa wyborczego poza regulacją wyborów do parlamentu określił również tryb przeprowadzania wyborów prezydenckich i samorządowych. Należy jednak zauważyć, że podstawowe elementy prawa wyborczego zostały wcześniej zapisane w konstytucji, przyjętej w referendum w lipcu 1995 roku. W związku z tym Kodeks prawa wyborczego częściowo powtarza w niektórych przepisach gwarancje konstytucyjne dotyczące zasad prawa wyborczego. Tym samym Armenia dołączyła do grupy państw, w których zasady oraz tryb przeprowadzania wyborów zostały unormowane kompleksowo w jednym obszernym akcie normatywnym.

Zgodnie z przyjętym Kodeksem prawa wyborczego w 1999 roku, w wyborach do Zgromadzenia Narodowego czynne prawo wyborcze przysługiwało osobom posiadającym armeńskie obywatelstwo, jeżeli najpóźniej w dniu wyborów mają ukończone 18 lat. Prawo takie posiadały także osoby posiadające armeńskie obywatelstwo i przebywające zagranicą. Czynnego prawa wyborczego nie posiadały osoby ubezwłasnowolnione, skazani wyrokiem sądu lub odbywający karę pozbawienia wolności. Z kolei bierne prawo wyborcze posiadały osoby posiadające czynne prawo wyborcze, które ukończyły 25 lat i mają obywatelstwo armeńskie od co najmniej 5 lat. Tym samym mamy do czynienia z prawem domicylu, które uzależnia bierne prawo wyborcze od spełnienia wymogu co najmniej 5-letniego okresu stałego zamieszkiwania na terytorium Armenii (Bożyk, 2012a, s. 16, 19).

Wprowadzenie w Armenii mieszanego systemu wyborczego (proporcjonalno-większościowego) sprawiło, że mieliśmy do czynienia z odmiennymi procedurami zgłaszania i rejestrowania kandydatów. Procedury były uzależnione od tego, czy kandydat jest wysuwany w okręgach jednomandatowych, czy też ma być zgłoszona lista wyborcza w okręgu wielomandatowym. Kandydaci w okręgach jednomandatowych mogli być zgłaszani zarówno przez partie polityczne i koalicje wyborcze, a także przez niezrzeszonych wyborców tworzących w tym celu komitety wyborcze obywateli. Taki komitet mógł być założony przez co najmniej 50 obywateli posiadających czynne prawo wyborcze i mógł zgłosić swojego kandydata w dowolnym okręgu wyborczym. Z kolei partie i koalicje wyborcze mogły zgłosić i zarejestrować po jednym kandydacie w każdym jednomandatowym okręgu. Warto zauważyć, że kandydat zarejestrowany w jednomandatowym okręgu wyborczym mógł być jednocześnie zgłoszony na liście kandydatów jednego z komitetów wyborczych w okręgu wielomandatowym.

Inna procedura obowiązywała w przypadku zgłaszania list kandydatów na deputowanych w okręgu wielomandatowym, gdzie stosuje się proporcjonalny system obliczania głosów. W takim okręgu listy wyborcze mogły być zgłaszane wyłącznie przez partie polityczne lub koalicje i ich komitety wyborcze. Odmienna była także procedura rejestracji kandydatów w wyborach do parlamentu. Kandydaci w jednomandatowych okręgach wyborczych rejestrowani byli w okręgowych komisjach wyborczych, natomiast listy wyborcze partii politycznych, wobec których stosowana jest proporcjonalna metoda przeliczania głosów, rejestrowane były przez Państwową Komisję Wyborczą (Karp, Mołdawa, Szymanek, 2008, s. 32–33). Ponieważ w Armenii od 1995

roku obowiązywał mieszany system, tym samym każdy wyborca dysponował dwoma głosami. Jeden głos na listę partii politycznych w okręgu wielomandatowym i drugi na kandydata ubiegającego się o mandat w okręgu jednomandatowym. Oba głosy nie były ze sobą powiązane, to znaczy że jeden głos można oddać na kandydata z listy wyborczej innej partii niż ta, której kandydat uzyskał jego poparcie (poprzez oddanie drugiego głosu) w okręgu jednomandatowym. Podczas ustalania wyników głosowania w przypadku okręgów jednomandatowych zastosowanie miała zasada zwykłej większości głosów. W danym okręgu mandat deputowanego zdobywał ten kandydat, który uzyskał największe poparcie wyborców, nawet jeśli było to mniej niż 50% ogólnej liczby głosów oddanych w tym okręgu. Z kolei w rozdziale mandatów według proporcjonalnej metody liczenia głosów brały udział tylko te komitety partii politycznych, na których listy oddano co najmniej 5% ważnie oddanych głosów w skali całego kraju (7% dla koalicji wyborczych) (Bożyk, 2012b, s. 29–32).

Określenie podstawowych zasad i reguł prawa wyborczego w konstytucji oraz kodeksie wyborczym nie doprowadziło jednak do ustabilizowania kwestii wyborczych w armeńskim systemie politycznym. Bezpośrednio przed wyborami w 1999 roku dokonano kolejnych zmian w systemie wyborczym. Zgodnie z konstytucją, parlament wybrany w 1999 roku miał liczyć zaledwie 131 deputowanych. Pozostawiono system mieszany, ale bezpośrednio przed wyborami dokonano zmian w podziale mandatów z systemu większościowego i proporcjonalnego. W przyjętym 5 lutego 1999 roku kodeksie wyborczym przewidziano wybranie 131-osobowego parlamentu w systemie mieszanym, 80 deputowanych wybieranych większością głosów w okręgach jednomandatowych, a 51 w formule proporcjonalnej w jednomandatowym okręgu obejmującym cały kraj. Jednak ten podział oceniono jako kontrowersyjny i po miesiącu uległ zmianie. Ostatecznie przyjęto, że 56 deputowanych wybieranych będzie w systemie proporcjonalnym w jednym ogólnokrajowym okręgu wyborczym spośród kandydatów na partyjnych listach wyborczych, a 75 deputowanych wybieranych będzie w systemie większościowym w jednomandatowych okręgach wyborczych (Nieczuja-Ostrowski, 2001, s. 103).

Zaledwie 3 lata po uchwaleniu Kodeksu prawa wyborczego, w lipcu 2002 roku dokonano jego nowelizacji. Utrzymano dotychczasowy okres czterech lat pełnomocnictw parlamentu i liczebność jego składu – 131 deputowanych. Dokonano jednak zmiany proporcji pomiędzy funkcjonującymi formułami wyboru deputowanych. Do tej pory 56 deputowanych wybierano według formuły proporcjonalnej, a 75 w formule większościowej. Tym razem postanowiono odwrócić te proporcje i ustalono, że w wyborach parlamentarnych w 2003 roku 75 deputowanych zostanie wybranych w systemie proporcjonalnym, a 56 w systemie większościowym (*Закон*). Rok później parlament postanowił jednak o wydłużeniu kadencji parlamentu do 5 lat od następnych wyborów w 2007 roku.

W kolejnej elekcji większość deputowanych (75) została wybrana z list partyjnych w systemie proporcjonalnym, co wyraźnie sprzyjało dużym partiom politycznym, które przy takim systemie były praktycznie zawsze nadreprezentowane. Z jednej strony świadczyło to o ukształtowaniu się systemu partyjnego i funkcjonowaniu licznych partii politycznych, zdolnych do politycznej konfrontacji podczas wyborów. Z drugiej jednak strony coraz większa preferencja rozwiązań proporcjonalnych, wprowadzanych stopniowo przed kolejnymi elekcjami, wskazywała na świadome działania obozu władzy w celu utrudnienia małym partiom opozycyjnym dostępu do parlamentu. Mimo tego potwierdzało to kształtującą się od dłuższego czasu tendencję w armeń-

skim systemie wyborczym do ewolucji tego systemu i większej preferencji systemu proporcjonalnego w celu wyboru deputowanych.

Tradycyjnie przed kolejnymi wyborami parlamentarnymi, zaplanowanymi na maj 2007 roku, doszło do nowelizacji kodeksu wyborczego. Nowe regulacje zwiększyły liczbę mandatów do uzyskania w wyborach proporcjonalnych w jednym okręgu wielomandatowym do 90, jednocześnie zmniejszając liczbę mandatów do uzyskania w systemie większościowym z jednomandatowych okręgów wyborczych do 41. Tym samym blisko 69% mandatów (90 ze 131) w armeńskim parlamencie było do obsadzenia w systemie proporcjonalnym, który ewidentnie premiował duże partie polityczne. W maju 2011 roku kolejny raz dokonano nowelizacji kodeksu wyborczego (*Избирательный*, 2011). Najbardziej kontrowersyjnym elementem tej nowelizacji, który spotkał się z licznymi protestami opozycji, była kwestia porządku formowania wyborczych komisji wszystkich szczebli. Postanowiono, że w składzie komisji wyborczych będzie równa reprezentacja wszystkich politycznych frakcji obecnych w parlamencie (w ówczesnym momencie było to tylko 5 partii). Opozycja domagała się możliwości dopuszczenia ich przedstawicieli do składu tych komisji, na co nie wyrażono zgody. Ponadto ugrupowania opozycyjne domagały się rezygnacji z większościowej ordynacji wyborczej i przeprowadzenia wyborów jedynie w oparciu o ordynację proporcjonalną (Искандарян, 2013, s. 28).

Postulaty opozycji dotyczące przeprowadzenia wyborów w systemie proporcjonalnym i zmiany armeńskiego systemu wyborczego zostały podjęte przez władze przy okazji reformy konstytucyjnej. W jej wyniku, potwierdzono w referendum w 2015 roku zamiar ukształtowania od roku 2018 rozwiązań ustrojowych właściwych typowej republice parlamentarnej. Zmiany te również dotyczą systemu wyborczego, co znalazło swój wyraz w uchwaleniu zupełnie nowego kodeksu wyborczego Armenii w dniu 25 maja 2016 roku.

Nowy kodeks wyborczy dokonuje zasadniczych zmian w dotychczasowym systemie wyborczym Armenii. Znajdują się tam elementy prawa wyborczego dotychczas niewystępujące. Zgodnie z nimi (art. 9) prawo do udziału w wyborach parlamentarnych mają wyłącznie obywatele Armenii zarejestrowani w powszechnym spisie wyborców (Rejestr Wyborczy Republiki Armenii). Rejestr Wyborców Republiki Armenii obejmuje obywateli Republiki Armenii, wpisanych do Państwowego Rejestru Ludności Republiki Armenii, którzy są zarejestrowani w jednej z gmin Republiki Armenii. Taki zapis uniemożliwia udział w wyborach obywateli Armenii mieszkających za granicą i nieposiadających meldunku w Armenii. W składzie centralnej i okręgowych komisji wyborczych mogą się znaleźć osoby legitymujące się odpowiednim wykształceniem prawniczym (art. 42). Z kolei przy formowaniu składu obwodowej komisji wyborczej ich członków wyznaczają jedynie partie/bloki posiadające frakcje w Zgromadzeniu Narodowym.

Wyłonione w 2017 roku w wyborach Zgromadzenie Narodowe składa się ze 101 deputowanych (liczba wyjściowa) plus przedstawicieli mniejszości narodowych. Wydzielono 4 dodatkowe mandaty dla przedstawicieli największych mniejszości narodowych w Armenii (Asyryjczycy, Rosjanie, Kurdowie i Jezydzi). Wszyscy deputowani zostają wybrani z list partyjnych przy zastosowaniu zasady proporcjonalnej z jednego wielomandatowego okręgu wyborczego, którym jest terytorium całej Armenii (art. 77). Ponadto każdy wyborca dysponuje tylko jednym głosem.

Bierne prawo wyborcze posiadają osoby, które ukończyły 25 lat i od co najmniej czterech lat posiadają obywatelstwo Armenii (i w tym czasie nie posiadały żadnego innego obywatel-

stwa) oraz co najmniej cztery lata nieprzerwanie zamieszkują Armenię. Ponadto takie osoby muszą posiadać czynne prawo wyborcze oraz władać językiem ormiańskim (art. 80). Prawo zgłaszania kandydatów na deputowanych posiadają wyłącznie partie polityczne lub bloki partii politycznych. Nie ma możliwości zgłoszenia kandydatów poprzez grupy wyborców lub na zasadzie samozgłoszenia (art. 81). Zgłoszony kandydat może się znajdować tylko na jednej liście wyborczej. Podczas rejestracji kandydat zobowiązany jest do przedstawienia specjalnego zaświadczenia o znajomości języka ormiańskiego lub dokumentów potwierdzających uzyskane wykształcenie w armeńskich szkołach (*Избирательный*, 2016).

Podziału mandatów dokonuje się z uwzględnieniem list wyborczych partii politycznych, które otrzymały poparcie co najmniej 5% głosów oraz bloków wyborczych, które uzyskały nie mniej niż 7% głosów. W przypadku wystąpienia sytuacji, w której ustawowe progi wyborcze przekroczyły mniej niż 3 partie lub bloki wyborcze, to podziału mandatów dokonuje się z uwzględnieniem trzech partii/bloków, które uzyskały największą liczbę głosów (art. 95).

Z kolei w sytuacji, gdy jedna partia uzyska więcej niż $\frac{2}{3}$ mandatów w parlamencie, to pozostałe partie otrzymują dodatkowe mandaty, aby łącznie posiadać nie mniej niż $\frac{1}{3}$ mandatów w Zgromadzeniu Narodowym. Taka sytuacja miała miejsce w roku 2018 w wyniku przedterminowych wyborów. Ugrupowanie Nikola Pasziniana Mój Krok uzyskało aż 88 mandatów. Pozostałe dwa ugrupowania uzyskały odpowiednio, Kwitnąca Armenia 10 mandatów i Światło Armenii 7 mandatów. Zgodnie z powyższym zapisem, obie partie otrzymały dodatkowe mandaty, aby łącznie posiadać nie mniej niż $\frac{1}{3}$ deputowanych w Zgromadzeniu Narodowym. Kwitnąca Armenia otrzymała dodatkowo 16 mandatów (razem 26), a Światło Armenii 11 mandatów (razem 18). Obie partie łącznie posiadają 44 deputowanych, co odpowiada liczbie $\frac{1}{3}$ składu parlamentu, który liczy 132 deputowanych (*Депутаты*).

Kodeks wyborczy reguluje także kwestię powołania nowej koalicji rządowej. Sześć dni po wyborach partie, które uzyskały największą liczbę mandatów i dysponują większością mandatów w parlamencie, mogą utworzyć rządową koalicję, która nie może składać się z więcej niż trzech partii/bloków. Fakt powstania takiej koalicji trzeba zgłosić w Centralnej Komisji Wyborczej. Jeżeli powstała koalicja dysponuje większością mandatów nie większą niż 54%, to otrzymuje dodatkowe mandaty do momentu osiągnięcia przewagi mandatów powyżej 54% (art. 97). Celem takiego rozwiązania jest uzyskanie przez dwie największe partie takiej ilości głosów, która będzie gwarantowała możliwość uformowania stabilnej większości parlamentarnej i będzie zapobiegała częstym kryzysom koalicyjnym wynikającym z niewielkiego poparcia.

Przyjęte rozwiązania w nowym kodeksie wyborczym znalazły już zastosowanie podczas wyborów parlamentarnych w 2017 roku i w przedterminowych wyborach w 2018 roku. Zgodnie z tezą Maurice'a Duvergera, głosowanie w systemie proporcjonalnym kształtuje system wielopartyjny. Podkreśla się jego zalety, wskazując przede wszystkim na ograniczenie efektu dysproporcjonalności, który ma miejsce szczególnie w systemie większościowym. Wybory w systemie proporcjonalnym prowadzą do wyłonienia reprezentatywnego składu parlamentu i tym samym uniemożliwiają groźbę tyranii większości. Jednak sprzyjają one głównie dużym partiom, które uzyskują tzw. nadreprezentację (Sokół, Żmigrodzki, 2003, s. 164).

W procesie kształtowania systemu wyborczego w Armenii można wyróżnić kilka cech charakterystycznych. Niektóre z nich nazwać można „syndromem wieku dzie-

cięcego”, gdyż są one wspólne dla większości państw byłego ZSRR, które dokonują procesu transformacji ustrojowej. Inne zaś, mają charakter jednostkowy i występują lub występowały jedynie w Armenii lub jedynie kilku państwach poradzieckich.

W odróżnieniu od państw przechodzących proces transformacji, które charakteryzują się dużą liczbą parlamentarnych elekcji zwłaszcza w pierwszej fazie przemian, Armenia zdecydowanie odbiega od tych tendencji. W dotychczasowej historii współczesnego parlamentaryzmu Armenii aż do roku 2018 nie mieliśmy do czynienia z przedterminowymi wyborami i skróceniem kadencji Zgromadzenia Narodowego (nawet w obliczu tak dramatycznych wydarzeń jak terrorystyczny zamach w parlamencie w 1999 roku). Dopiero w wyniku „aksamitnej rewolucji” w roku 2018 doszło po raz pierwszy i jedyny do tej pory do przedterminowego rozwiązania parlamentu. To zdecydowanie pozytywnie wyróżnia Armenię na tle większości państw poradzieckich, w których szczególnie w latach 90. XX wieku mieliśmy do czynienia z tzw. hiperelekcjonizmem, czyli częstym przeprowadzaniem wyborów, które przeważnie prowadziły do zmiany ekipy rządzącej, ale jednocześnie powodowały niestabilność parlamentaryzmu (Fedorowicz, 2017, s. 323–324).

Kolejnym elementem, wyraźnie odróżniającym Armenię od większości państw byłego ZSRR, było stosowanie aż do 2012 roku systemu mieszanego, łączącego formułę większościową z proporcjonalną. Należy to uznać po części jako próbę poszukiwania właściwego balansu między dwoma metodami, z których żadna nie jest doskonała i nie gwarantuje dokładnego odwzorowania społecznych preferencji podczas głosowania. Na uwagę zasługuje też stopniowe zwiększanie (podczas kolejnych wyborów) liczby mandatów obsadzanych zgodnie z zasadą proporcjonalną i zmniejszanie liczby okręgów jednomandatowych, w których deputowani wybierani są według metody większościowej. Efektem końcowym tych działań jest przyjęcie od 2016 roku w systemie wyborczym tylko metody proporcjonalnej. Z jednej strony jest to zgodne z ogólną tendencją do większej preferencji rozwiązań proporcjonalnych, jednak w przypadku Armenii takie rozwiązanie powoduje marginalizację opozycji, która funkcjonuje w postaci wielu małych i słabych partii, dla których poważnym problemem jest przekroczenie 5% progu wyborczego. Tym samym postrzegany pozytywnie przez społeczność międzynarodową proces zmian w systemie wyborczym na korzyść rozwiązań proporcjonalnych, powoduje jeszcze większą marginalizację opozycji. Z drugiej strony nie jest to działanie niezgodne z prawem.

Wśród elementów systemu wyborczego, które są charakterystyczne dla większości państw poradzieckich, wymienić należy przede wszystkim częste zmiany ordynacji wyborczej, następujące przeważnie krótko przed wyborami, co powodowało brak stabilności i zaburzenia związane z procesem prowadzenia kampanii wyborczej. Choć w przypadku Armenii zmiany te przeważnie nie miały charakteru radykalnego, to jednak nieustanne korekty nie przyczyniały się do konsolidacji systemu wyborczego. Poza tym każde wybory parlamentarne w Armenii charakteryzowały się występowaniem szeregu nieprawidłowości. Wprawdzie żadne wybory nie zostały zakwestionowane przez międzynarodowych obserwatorów, jednak zawsze określane były jako „wolne, ale nie fair”. W formułowanych opiniach zwracano uwagę, że wybory ogólnie zgodne były z międzynarodowymi standardami, ale charakteryzowały się szeregiem mniej lub bardziej poważnych nieprawidłowości. Cechą charakterystyczną wyborczych uchybień w Armenii jest fakt, iż mają one miejsce w dużej mierze przed wyborami lub w ich trakcie, a raczej nie występują po głosowaniu.

Wśród negatywnych tendencji systemu wyborczego należy wyraźnie wskazać działania zmierzające do pozbawienia możliwości udziału w wyborach obywateli Armenii przebywających za granicą, którzy nie są wpisani do Państwowego Rejestru Ludności Republiki Armenii. Jest to ewidentnie „skierowane” przeciwko licznej ormiańskiej diasporze, która posiada spory potencjał możliwości nieformalnego wpływu na system polityczny. Dodatkowym elementem mającym „utrudnić” przedstawicielom diasporzy możliwość udziału w wyborach jest konieczność przedstawienia przez kandydatów zaświadczenia o znajomości języka ormiańskiego oraz zakaz posiadania innego niż armeńskie obywatelstwa.

Armeńskiego systemu wyborczego w chwili obecnej nie można określić mianem skonsolidowanego. Biorąc pod uwagę przeprowadzane dotychczas zmiany o charakterze ewolucyjnym i jego gruntowną regulację w 2016 roku w wyniku uchwalenia zupełnie nowego kodeksu wyborczego, można go określić jako system przechodzący proces konsolidacji, bez możliwości określenia obecnie szans na jego pozytywne czy negatywne zakończenie.

Bibliografia

- Abrahamian L. (2006), *Armenian Identity in a Changing World*, Mazda Publishers, Costa Mesa California.
- Antoszewski A. (2014), *Wyboista droga ku demokracji i autorytaryzmowi w świecie pokomunistycznym*, „Wrocławskie Studia Politologiczne”, nr 16.
- Bożyk S. (2012a), *Zgromadzenie Narodowe. Parlament Armenii*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa.
- Bożyk S. (2012b), *System konstytucyjny Armenii*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa.
- Carothers T. (2002), *The End of the Transition Paradigm*, „Journal of Democracy”, vol. 13, nr 1.
- Czajowski A. (2007), *Republika Armenia*, w: *Ustroje polityczne krajów Wspólnoty Niepodległych Państw*, red. W. Baluk, A. Czajowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Etzioni-Halevy E. (2005), *Władza w demokracji: teoria elit demokratycznych*, w: *Przyszłość demokracji. Wybór tekstów*, red. P. Śpiewak, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa.
- Fedorowicz K. (2017), *Transformacja ustrojowa w Armenii w latach 1991–2016*, Instytut Wschodni UAM, Poznań.
- Karp J. (2008), *Parlament Armenii i jego funkcje*, w: *Parlament, prezydent, rząd. Zagadnienia konstytucyjne na przykładach wybranych państw*, red. T. Mołdawa, J. Szymanek, Dom Wydawniczy „Elipsa”, Warszawa.
- Masih J.R., Krikorian R.O. (2005), *Armenia at the crossroads*, Routledge, London–New York.
- Michalak B. (2008), *Spór o system wyborczy czy o model demokracji? O związkach pomiędzy kształtem demokracji a ordynacją wyborczą*, „Wrocławskie Studia Politologiczne”, nr 9.
- Nieczuja-Ostrowski P. (2001), *Demokratyzacja w Armenii w kontekście wyborów parlamentarnych i prezydenckich*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość”, t. VIII.
- Nohlen D. (2004), *Prawo wyborcze i system partyjny. O teorii systemów wyborczych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Sagan S., Serzhanova W. (2004), *Konstytucja Republiki Armenii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Sartori G. (1994), *Teoria demokracji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Sokół W. (2003), *Partie polityczne na arenie wyborczej i gabinetowej*, w: *Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*, red. W. Sokół, M. Żmigrodzki, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.

- Wolff-Powęska A. (1998), *Oswojona rewolucja. Europa Środkowo Wschodnia w procesie demokracji*, Instytut Zachodni, Poznań.
- Депутаты Национального Собрания Республики Армения седьмого созыва, Национальное Собрание Республики Армения, <http://www.parliament.am/deputies.php?sel=factions&lang=rus>.
- Закон Республики Армения о внесении изменений и дополнений в Избирательный кодекс Республики Армения принят 03.07.2002, Национальное Собрание Республики Армения, <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1511&lang=rus>.
- Избирательный кодекс Республики Армения, принятый 22 мая 2016 года (2016), Национальное Собрание Республики Армения <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=5479&lang=rus>.
- Избирательный кодекс Республики Армения, принятый 26.05.2011 (2011), Национальное Собрание Республики Армения, <http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=4216&lang=rus>.
- Избирательный кодекс Республики Армения, принятый 5 февраля 1999 года (1999), Национальное Собрание Республики Армения, <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=2020&lang=rus>.
- Искандарян А. (2011), *Армения между автократией и полиархией*, „Pro et Contra”, nr 3–4.
- Искандарян А. (2013), *Армения: предвыборный год*, „Кавказ 2011. Ежегодник Института Кавказа”, Ереван.
- Куртов А. (1998), *Конституционное устройство Республики Армения*, w: *Армения: проблемы независимого развития*, red. Е.М. Кожокин, Российский институт стратегических исследований, Москва.

Streszczenie

Celem artykułu jest analiza systemu wyborczego Armenii w procesie transformacji ustrojowej. Skomplikowana rzeczywistość polityczna Armenii po rozpadzie ZSRR oraz nieuregulowany konflikt zbrojny z Azerbejdżanem o tereny Górskiego Karabachu mają zdecydowanie negatywny wpływ na proces transformacji ustrojowej. Brak stabilności, częste zmiany i modyfikacje systemu wyborczego praktycznie przed każdymi wyborami świadczą o wysokim stopniu niedojrzałości systemu politycznego Armenii, mimo 30 lat funkcjonowania na arenie międzynarodowej.

Słowa kluczowe: Kaukaz Południowy, Armenia, transformacja, system wyborczy, system polityczny

Armenia's electoral system in the process of political transformation – experiences of the post-Soviet area

Summary

The aim of the article is to analyze Armenia's electoral system in the process of political transformation. The complicated political reality of Armenia after the break-up of the USSR and the unregulated armed conflict with Azerbaijan over the Nagorno-Karabakh area have a decidedly negative impact on the political transformation process. The instability, frequent changes and modifications of the electoral system practically before each election are evidence of the high degree of Armenia's political system immaturity, despite 30 years of its international functioning.

Keywords: South Caucasus, Armenia, transformation, electoral system, political system